

Racine

Életpályája

Jean Racine (zsán raszin; 1639–1699) tragédiái hajlékonyságukkal, érzelmi telítettségükkel, dallamos nyelvükkel és lélek-elemző mélységükkel messze felülmúlták Corneille (1606–1684) művészetét.

Racine Észak-Franciaország egyik kisvárosában született 1639-ben, anyagi gondokkal küszködő kishivatalnok-család gyermekeként. Korán árvaságra jutott, ennek ellenére arisztokratáknak kijáró nevelésben részesült: a janzenisták híres iskolájában, Port Royal (pór roájál) kolégiumában nevelkedett. Itt szerezte meg kitűnő jártasságát az antik görög és római irodalomban, s ez lesz később tragédiáinak legfőbb forrása.

Racine-t gondviselői jogi pályára szánták, ő azonban az érettségi után inkább egy herceg házában vállalt állást, s a szigorú kolostori fegyelem alól kiszabadulva lelkesen vetette bele magát a nagyvilági élet forgatagába. Párizsban töltött fiatal éveiben megismerkedett Molière-rel és Boileau-val, s Molière színháza vitte sikerre legelső tragédiáját (*A testvérellenfelek*, 1664), melyben Oidipusz fiainak végzetes történetét dolgozta fel. Egy évtizeden át ő volt a francia drámaírás legünnepeltebb szerzője; sikert sikerre halmozott. Legfontosabb művei: *Nagy Sándor* (1665), *Andromaché* (1667), *Britannicus* (1669), *Berenice* (berenisz; 1670), *Iphigenia* (ifigénia; 1674). A későbbi irodalomkritika által legjobbnak ítélt darabja, a *Phaedra* (fédra) 1677-ben keletkezett. Ez a tragédia az ősbemutatón megbukott, a színház közönsége füttykoncerttel fogadta. Ennek a bukásnak s ellenfelei megmegújuló támadásainak is része lehetett abban, hogy Racine a *Phaedra* megírása után visszavonult a drámaírástól, szakított a színházzal, s kibékült volt nevelőivel, a janzenistákkal. Több mint tízéves hallgatás után tért vissza még egyszer a drámaíráshoz, és két bibliai tárgyú színművet írt, az *Esztert* (1689) és az *Atáliát* (1691). Ezeket már nem színházban adták elő, hanem egy előkelő katolikus leánynevelő intézet növendékei mutatták be meghívott vendégek előtt.

Élete hátralevő nyolc évében a *Port Royal történetén* dolgozott. 1697-ben sajtó alá rendezte színpadi műveit, s ezúttal is javíttatta,

A *janzenizmus* a protestantizmus-hoz közel álló katolikus irányzat volt, mely elsősorban a kishivatalnok-réteg soraiban hódított. Az egyház és a királyi udvar gyanakvással fogadta terjedését. A janzenisták a predesztináció, az eleve elrendelés tanát vallották: Isten eleve kiválasztja az embereket a kárhozatra, illetve az üdvösségre. Szigorú, puritán erkölcsi elvek szerint éltek, s elítélték a jezsuiták liberálisabb vallási felfogását, azt, hogy túlságosan könnyen adnak feloldozást a legsúlyosabb bűnök alól is.

csiszolgatta őket. – A janzenisták hűséges híveként mély vallásosságban halt meg 1699-ben. Végakarátának megfelelően Port Royal kolostorában temették el.

Drámáinak világa

A racine-i költészet túlfűtött erotikájának gátat vetettek ugyan a klasszicista illem mértéktartó szabályai, de „a klasszikus kimértségen és retorikán keresztülrugó a szenvedély alvilági és véres folyója” (Szerb Antal).

Racine-t tekintik a francia klasszikus tragédia legnagyobb mesterének. Tragédiáinak világa más, mint a corneille-i drámáké. Ott csak pozitív hősök szerepeltek, akik eszükre és kötelességeikre hallgatva meg tudják fékezni szenvedélyeiket. Racine-nál is a kötelesség és a szenvedély küzd egymással, de ebben a harcban a szenvedély diadalmaskodik. Az igazi, a tulajdonképpeni **cselekmény színtere a lélek belső világa**, nem valami külső tér. Hatalmas drámai harc, lebírhatatlan, az ösztönök mélyeiről feltörő szenvedélyek dúlnak hősei lelkében, akik legtöbbször a szerelmi szenvedély elvakult áldozatai. Küzdenek ugyan értelmetlen, reménytelen, bűnösnek tudott vágyaik ellen, de tehetetlenek és kiszolgáltatottak is egyben ezeknek a vétkes szenvedélyeknek, s végül is az ész, a belátás meghátrálásra kényszerül, a vad, izzó vágy pedig pusztulásba sodorja száználmas megszállottait.

Phaedra

A témát, a mostohafiába halálosan beleszerető asszony tragikus történetét már mások is feldolgozták, többek között Szophoklész, Euripidész és Seneca is.

Racine legjobb, legtökéletesebb alkotása az öt felvonásból álló **Phaedra** (1677). Racine a legtöbb motívumot Euripidész *Hippolytosz* című darabjától kölcsönözte, de a kötelező illem jegyében át is alakította a történetet, finomította, árnyaltabbá tette a jellemrajzot, bonyolultabbá formálta a lélekben dúló hatalmas küzdelmet, s a főhőst egyben rokonszenvesebbé, „bűntelenebbé, ártatlanabbá” avatta azáltal, hogy nem követ el aljas hazugságot.

Racine szigorúan ragaszkodni kívánt a vélt arisztotelészi elvekhez. A darab előszavában kifejti: a főhőst úgy formálta meg, hogy képes legyen „*az együttérzés és az irtózat felkeltésére*”, tehát műve tegyen eleget a katarzis követelményének. Hippolytos (hippolytosz) alakját sem mutatta be tökéletesnek, mert akkor az ifjú herceg nem annyira részvétet kelt a nézőben, mint inkább felháborodást. A klasszicista illemet szolgálja az is, hogy Hippolytost nem szerelmi erőszakkal, hanem ennek csupán a szándékával vádolják a színpadon.

Ragaszkodni próbált a „**hármasság**” is: a darab Troizénban, a Peloponnészosz egyik városában történik, tehát **egyetlen helyen**, s a cselekmény **egyetlen konfliktus**, Phaedra belső küzdelmeinek bemutatására szorítkozik. **Az idő egysége** azonban pusztán **látszat**: a külső események nem szoríthatók be egyetlen napba. Lehetetlenség ugyanis elképzelni, hogy ugyanazon a napon jön meg Troizénba Theseus halálhíre, az athéni trónért folyó pártküzdelmek híradása; ugyanaznap érkezik vissza maga Theseus is, a száműzött királyfit befogadó Argos és Spárta üzenete és a Hippolytos haláláról beszámoló, Mükéné környékéről hazatérő Theraménész.

A lelki drámát szükségszerűen motiváló külső események szétfeszítik a 24 órás időkeretet, jóllehet a látszat mégis az, mintha minden egyetlen nap alatt történe.

Ellentétes és végletes lelkiállapotok

A tragédia **címszereplője** *Phaedra*, *Theseus* athéni király második felesége. Az első pillanattól fogva, hogy meglátta, végzetes szerelemre gyulladt *Theseus* első házasságából született fia, *Hippolytos* iránt (anyja *Antiopé*, amazon királynő volt). Ez a szerelem nem szándék, elhatározás vagy akarat kérdése volt, nem ő választotta ki a neki tetsző kedvest. Az istenek bosszújaként a lélek mélyéből váratlanul tört rá a bűnös vágyakozás lebírhatalan szenvedélye, mint az a tengeri szörny, fékevesztett bika, mely a dráma befejezésében *Neptunus* parancsából megölte a száműzetésbe küldött királyfit, *Hippolytos*ot.

Phaedra, ez az élete delén álló, túlélrett asszony nem fenevad, nem szörnyeteg (csak a szintén szerelmes és féltékeny *Aricia* nevezi annak). Szened és gyötrődik a vágy hatalma alatt, tisztában van szerelmének értelmetlenségével, reménytelen, sőt bűnös voltával, mégsem képes legyőzni azt, tehetetlen vele szemben. *Phaedrát* a királyné, az anya és a feleség szerepe, kötelessége kényszerítené tartózkodásra *Hippolytos*szal szemben, mégsem képes szerepének eleget tenni.

„Szörnyű szerelem”; „vad, izzó vágy”; „esztelen lobogás”; „ész nélküli szenvedély”; „végzetes tűz”; „félelmetes izzás” – ilyen és hasonló kifejezésekkel illeti a darab szövege azt az **állapotot**, amelybe házassága első percétől kezdve – évekkorábban – belezuhant *Phaedra*. Bizalmasának, *Oiononénak* vallja be hosszúságos unszolás után a már rejthetetlen titkot: alighogy szent kötés fűzte *Theseus*hoz, meglátta fiát:

*Láttam s kivert a láz, a vér arcomba tódult
Meg újra elfutott, lelkem zavarba bódult,
Szemem nem láthatott, szavam nem szólhatott,
Testem jégben tüzelt és tűzben vacogott.
Megismerte Venust és rettentő hatalmát,
Melytől nincs otalom, ha egyszer már lecsap rád.*

(I. 3.)

A darabban **belső szükségszerűség** uralkodik. – *Phaedra* *Minos* és *Pasiphaé* (paszifaé) lánya: származása is magyarázza végzetét. Anyja öröksége a perzselő testi vágy, az a buja örület, mely egy bika iránti tébolyító szenvedélyre ragadta annak idején *Pasiphaét* (ebből a nászból született a bikafejű, ember-testű szörny, a *Minotaurus*; *Theseus* ölte meg *Phaedra* húgának, *Ariadnének* a segítségével). *Phaedra* bűnre született, de vele született apja, az alvilág bölcs és megvesztegethetetlen bírja, *Minos* révén az igazságérzet is.

Elborzad önnön bűnétől, majd végül tehetetlenségében halálra ítéli magát, öngyilkos lesz.

Hosszú éveken át próbálta elkerülni bűnös vágyát – mindhiába. Naponta áldozatot mutatott be *Venus*nak, de míg imája közben az istennő nevét rebegte szája, egyre csak *Hippolytos*ot idézte és imádtá; apjában (*Theseus*ban) is őt, az ő képét

„*Phaedra* sem nem egészen bűnös, sem nem egészen ártatlan; végzete és az istenek haragja folytán sodródik törvénytelenül olyan szenvedélybe, amelytől elsőnek ő maga borzad el. Minden erőfeszítésre kész, hogy azt legyőzze; inkább meghalna, semmint hogy bárkinek is bevallja” – írja *Racine* az előszóban a főszereplőről.

látta szüntelen. Végül a színlelt gyűlölethez menekült, s száműzette a fiút Athénból.

Azóta, hogy Theseus fél éve elhagyta városát, s Phaedrát Troizénba hozta, újra és még vadabban lángolt fel a szenvedély Hippolytos láttán: be sem gyógyult sebe még jobban felszakadt. Megundorodik önmagától, gyűlöli életét, a halálra készül.

Racine ügyel a királyné méltóságára, vigyáz arra, hogy aljasságba, házasságtörő viszonyba bele ne kergesse. A szerelmi örület kifakadására, a nyílt vallomásra is csak akkor kerülhet sor, mikor Theseus halálhíre nyomán „*a vétkes szenvedély egyszerre büntelen lett*”, s a vágy már nem vétkek, nem borzadály többé.

Phaedra vágyakozása azonban most is hiábavaló: Hippolytos gőgösen, megvetően utasítja vissza apja feleségének buja szenvedélyét, amely Theseus hazatérésével újra bűnné és borzadállyá változott. – A korábbi drámái feldolgozásokban Phaedra, hogy mentse a menthetetlent, saját elhatározásából vádolja be férjénél Hippolytost – megrágalmazva az apai ágy erőszakos bemocskolásával. Racine művében Oinone vállalkozik a hazug vádaskodó, az aljas rágalmazó szerepére, de ezzel neki is csupán az volt a célja, hogy úrnője életét és becsületét megmentse. Phaedra bűne ebben legfeljebb annyi, hogy az elutasítás miatti felzaklatott lelkiállapotában nem tudta megakadályozni határozottan dajkája szándékát.

„*Úgy véltem – jegyzi meg Racine –, hogy ez a rágalom túlságosan aljas és sötét ahhoz, hogy egy máskülönben oly nemes és fennkölt érzésű királynő szájába adjam. Ezt az alantas cselekedetet sokkal ilőbbnek találtam egy dajkához...*”

De Phaedra Minos leánya is: felháborítja az igazságtalanság, s a lelkiismeret-furdalás rémülete kergeti vissza Theseushoz, hogy fékezze fia iránti haragját. Már-már bevallja neki az igazságot, saját vétkességét, mikor a szánalmat és büntudatot egy pillanat alatt elsöpri a női sértettség, a lélek mélységéből felmorajló sötét féltékenység. Theseustól ugyanis megtudja, hogy Hippolytos Ariciát szereti. A női hiúság most aljas gondolatokat, mások boldogságát pusztító akaratot vált ki belőle. A rendben sorakozó versek mögött valóban „örvények rémlenek” (*Babits*), az egyszerű szavak titkos gondolatokat asszociálnak. Phaedra **ellentétes és végletes lelkiállapotok** között hanyódik: az egyik pillanatban esztelen féltékenységben Aricia halálát akarja, majd az örült vágy dühöngő önvádba csap át, s a halált óhajtja, de ettől is visszariad, hiszen hogy álljon apja elé az alvilágban, Minos majd miféle új büntetést talál neki. Lelki zaklatottságában, lelkifurdalásában elúzi magától Oionét, s ezzel a pusztulásba kergeti.

Az érzelmi zűrzavart csak a halál oldhatja fel. Phaedraban végül mégiscsak Minos szelleme, öröksége került felül: Hippolytos halála után – már halálos méreggel testében – bevallja az igazságot Theseusnak:

*Én merészelttem, én vérfertőző szemet
Vetni fiadra, kit gáncs nem illethetett.*

(V. 7.)

Phaedra mellett a tragédia másik **főszereplője és áldozata** Hippolytos. Alakját emberibbé, rokonszenvesebbé alakította Racine, mint amilyenek az antik drámák mutatták. Azokban Hippolytos nyers, vad, szűzi lélek, ki túlzásba viszi Artemisz tiszteletét, s elhanyagolja a többi istent. Kemény szíve nem enged semmiféle szerelemnek, megveti a női nemet, s így Aphrodité (Venus) hatalmát is semmibe veszi. Gőgjéért méltán bűnhődik, halála az istennő bosszújának következménye.

Racine úgy gondolta, hogy Hippolytost fel kell ruházni „valami emberi gyarlósággal”, nehogy a túlságosan tökéletes hős bukása felháborodást váltson ki a nézőkben. *„Emberi gyarlóságon – folytatja az író indoklását – értem azt a szenvedélyt, amelyet saját akarata ellenére Aricia iránt érez, aki atyja halálos ellenségeinek lánya és nővére.”* – Ez az „emberi gyarlóság”, a király akaratával szembeszegülő, tiltott szerelem legfeljebb XIV. Lajos abszolutizmusában minősülhetett véteknek, jellemhibának. A mai olvasó szemében ez az érzelem a zsarnoki hatalommal szembeforduló hősi lázadásnak, erénynek tűnik, mely nem homályosíthatja el Hippolytos jellemét.

Az ő **„bukásának” oka** éppen ragyogóan tiszta jelleme, **emberi és lelki nagysága**, mely a kivételes emberekre jellemző gyanútlanlansága révén szinte cselekvésképtelenségre kárhoztatja. Vakon hisz az istenek által irányított világ erkölcsi rendjének tökéletességében, az igazság erejében és győzelmében – baljós sejtelmei ellenére is. A saját halálos ítéletét mondja ki öntudatlanul is, mikor apja életének megmentését az istenektől várja:

*Neptunus védi őt, és e nagylelkű isten
Bízzást nem lesz süket, ha kéri, hogy segítsen.* (II. 5.)

Bűntelenségének tudata s az apja iránti mély fiúi tisztelet akadályozza meg abban, hogy a hazug vádat visszafordítsa Phaedrára, hogy az igazságot napvilágra hozza. Hiába kérleli erre Aricia – szerelmük jövőjéért aggódva –, Hippolytos lovagiassága az asszonyban a királynét látja, apja törvényes hitvesét, s ez a köteles, nemes, de számára halált okozó tisztelet összeszorítja ajkait. Menyasszonya könyörgő unszolására újra csak az istenek igazságosságára hivatkozik:

*Úrnóm. Ne nyíljanak soha e tiszta ajkak
Elmondani hírét e rémítő kalandnak.
Bízzunk az istenek igazságában, ők
Fel fognak menteni magas színük előtt;
Phaedra előbb-utóbb el nem kerüli vesztét,
S megszólgált jussa lesz az örök bectelenség.* (V. 1.)

Ez a bizalom, a világ morális rendjének kikezdetlenségébe vetett hit szenved vereséget a darabban: az „égiek kegye”, az „istenek jósága” pusztulást okoz. Az istenek túlságo-

Aigeusz halála után Pallasz 50 fia összeesküvést szőtt az új király, Theseus ellen, de ő váratlanul hátba támadta a rá leselkedő Pallantidákat, és lemészárolta őket. – Racine csak 6 fiúról beszél és lánytestvérükről, Ariciáról.

Az események itt is a színpad mögött történnek, mint a görög drámákban.

„...az események nagy száma mindig azoknak a költőknek volt menedéke, akik tehetségükben nem éreztek elég bőséget, sem elég erőt, hogy öt felvonáson keresztül lekössék nézőik figyelmét olyan egyszerű cselekménnyel, melyet csupán a szenvedélyek hevessége, az érzelmek szépsége és a kifejezés előkelősége erősít.”

Racine: *Berenice*. Előszó.

A francia alexandrinus 12 szótagos, hangsúlyos verselésű sorfaj, a 6. szótag után felező sormetszettel. (A 12. századi francia Nagy Sándor-regényről – Roman d’Alexandre – nevezték el.) A magyar fordítások rendszerint időmértékes, jambikus lejtésű, 12-13 szótagos sorokban adják vissza az eredeti francia sorfajtat.

san is készségesek, mikor az emberek boldogságát kell szétzúzni. Theseus hirtelen felindulásában alig mondta ki meggondolatlan átkait tartalmazó imáját, Neptunus azonnal teljesítette kérését: a tengerárból kikelő bika-szörnyetegtől megvadult lovak összeroncsolják az ifjú királyfi testét.

Könyörtelenek az égi és a földi istenek: lesújtanak bűnös és ártatlant egyaránt: az ember boldogsága elérhetetlen, mindnyájan szenvedésre születünk – ez Racine drámájának mélyebb mondanivalója, ez a **tragikum forrása**. A *Phaedra* című darabban szenvedés, boldogtalanság és halál lesz mindenkinek (egy-két szereplő kivételével) az osztályrésze. Racine ezért a végzetet, az isteni elrendelést okolja, azt a sorsot, melyet mindenki akaratától függetlenül magában hordoz. Az író ugyanis nem hisz az egyén szabad akaratában. Úgy látja, hogy az ember természete vele született, örökölt, Istentől kapott adottság. A keserű kiábrándultság rezignált szomorúsága járja át műveit.

Racine drámáinak cselekménye meglehetősen egyszerű, áttekinthető, kerüli a túlzott bonyolultságot. Ez nála nagyon is tudatos törekvés.

Nyelvének ereje is egyszerűségében rejlik: szókincse nem bő, inkább kifinomultan választékos (Shakespeare 15 ezer szót használ, Racine csak ezerkétszázat), s a mondatfűzést is a természetesség jellemzi. Az egyszerű és köznapi szavak finom muzsikává oldódnak verseiben.

Drámáit páros rímű **alexandrinusokban** írta. Ez a **sorfajta** szabályosan 12 szótagból áll ugyan, a magyar fordítás azonban 13 szótagos, jambikus lejtésű sorokat tartalmaz.

[A tragédiából vett idézetek Somlyó György fordításai.]